

БІБЛІОТЕКА КЛАСИЧНОЇ
СВІТОВОЇ НАУКОВОЇ ДУМКИ

Ж А Н - Ж А К

Р У С О

ВИБРАНІ
ТРАКТАТИ

ХАРКІВ
«ФОЛІО»
2019

ЗМІСТ

Вступне слово від редколегії 3

Філософсько-історичні й політичні твори Русо.

Оксана Йосипенко, Сергій Йосипенко, Олег Хома 8

ДИСКУРСІЯ,

**що здобула премію Діжонської академії в 1750 році,
як відповідь на запитання, запропоноване тією ж Академією:
Чи сприяло відновлення наук і мистецтв очищенню звичаїв?**

[Перша Дискурсія]

Попередження 47

Передмова 47

Дискурсія 49

ПЕРША ЧАСТИНА 50

ДРУГА ЧАСТИНА 60

Відповіді на критику

Лист панотцю Рейналю, авторові «Меркюр де Франс» 73

Міркування Жан-Жака Русо з Женев
про відповідь на його Дискурсію 76

Лист Ж.-Ж. Русо з Женев п. Гріму про спростування його
Дискурсії п. Готьє, професором математики та історії
і членом Королівської академії красном письменства в Нансі 98

Остання відповідь Ж.-Ж. Русо з Женев 109

Лист Жан-Жака Русо з Женев про нове спростування його
Дискурсії академіком Діжонської академії 134

Передмова до другого листа Борду 140

ДИСКУРСІЯ
Про походження й підстави нерівності між людьми
[Друга Дискурсія]

Присвята	147
Передмова	157
Попередження щодо приміток	162
Питання, запропоноване Діжонською академією	162
Дискурсія	163
ПЕРША ЧАСТИНА	166
ДРУГА ЧАСТИНА	193
Примітки Русо	222
Фрагмент чернетки «Дискурсії про походження й підстави нерівності між людьми»	255
<i>Відповіді на критику</i>	
Відповідь [Вольтеру].	257
Лист Ж.-Ж. Русо пану Філополісу	260
Відповідь натуралісту	266

ПРО СУСПІЛЬНУ УГОДУ,
або Принципи політичного права

Передмова	269
КНИГА I	270
КНИГА II	288
КНИГА III	315
КНИГА IV	356
ПРО СУСПІЛЬНУ УГОДУ, або Дослідження форми республіки [Женевський рукопис, рання рукописна версія трактату «Про суспільну угоду, або Принципи політичного права»]	389
Книга I	389
Книга II	421
Книга III	444
[Про громадянську релігію]	445
[Про шлюб протестантів]	451
[Фрагменти]	453

**КОМЕНТАРІ, ПРИМІТКИ, ПОКАЖЧИКИ
ДО ТВОРІВ Ж.-Ж. РУСО**

Список скорочень	457
Коментарі та примітки до Дискурсії про науки й мистецтва та супутніх полемічних матеріалів	459
Коментарі та примітки до Дискурсії про походження нерівності та супутніх полемічних матеріалів	467
Коментарі та примітки до трактату «Про суспільну угоду»	478
Коментарі та примітки до Женевського рукопису.	516
Таблиця відповідності абзаців Женевського рукопису і трактату «Про суспільну угоду»	521
Композиція трактату «Про суспільну угоду»	523
Композиція текстів Женевського рукопису, що не увійшли до остаточної версії трактату «Про суспільну угоду»	532
Хронологічна таблиця життя Ж.-Ж. Русо	536
Хронологія найважливіших творів Ж.-Ж. Русо	538
Вибрана бібліографія	539
Показчики	541
Показчик імен.	541
Показчик етнонімів і топонімів.	545
Показчик понять	549

Дискурсія

Decipimur specie recti¹

Відродження наук і мистецтв сприяло очищенню чи псуванню² звичаїв? Відповідь саме на це запитання потрібно з'ясувати. Яку позицію в цьому питанні повинен обрати я? Ту, панове, що пасує чесній людині, яка нічого не знає і яка, незважаючи на це, поважає себе.

Буде важко, я це відчуваю, сприйняти те, що я маю сказати суду, перед яким виступаю. Як наважитися ганити науки перед одним із найученіших зібрань Європи, хвалити невігластво у знаменитій Академії і примирити зневагу до учених студій з повагою до справжніх учених? Я бачив ці суперечності й вони мене зовсім не зупинили. Я ніяк не принижую науку, сказав я собі, я лише захищаю добродішність перед добродішними людьми. Порядність є ще дорожчою добрим людям, аніж ерудиція — людям обізнаним. Чого тоді я маю боятися? Просвіченості зібрання, яке мене слухає? Я визнаю, що боюсь, але скоріше за складену мною дискурсію, а не за переконання її автора. Справедливі суверени завжди не вагаються засуджувати власну позицію в дискусіях, де вона виявлялася сумнівною, тому найвигіднішою позицією для справедливого позову є захищати його перед чесною та освіченою стороною, яка сама судить щодо власної позиції.

До цього мотиву, який мене заохочує, додається інший, який робить мене рішучим: керуючись моїм природним світлом я обрав сторону істини і тому, незалежно від успіху мого позову, я однаково отримаю винагороду — я знайду її в глибині власного серця.

ПЕРША ЧАСТИНА

¹ Яким чудовим і величним є видовище виходу людини з, так би мовити, небуття за допомоги власних зусиль: вона розсіює світлом своєї рації темряву, що нею природа її оточила, підноситься над самою собою, ширяє духом аж до небесних сфер, велетенськими кроками, як саме сонце, прямує розлогими просторами всесвіту; однак ще величнішим і ще важчим було увійти в самого себе, щоб зсередини вивчати людину і пізнавати її природу, її обов'язки та її призначення. Усі ці чудеса знову повторилися кілька поколінь тому.

² Європа знову поринула в первісне варварство. Народи цієї настільки просвіченої сьогодні частини світу ще кілька століть тому жили в стані гіршому, аніж невігластво. Якийсь науковий жаргон, який заслуговує ще більшої зневаги, аніж невігластво, узурпував назву знання і став майже нездоланною перешкодою для повернення останнього. Потрібна була революція, щоб повернути людям здоровий глузд, і вона прийшла звідти, звідки її найменше чекали. Саме тупий мусульманин, це вічне прокляття письменства, відродив його в нас. Падіння Константинового престолу перенесло в Італію залишки Давньої Греції. Франція своєю чергою також збагатилася завдяки цим цінним залишкам. Дуже швидко науки пішли шляхом письменства, до мистецтва писати приєдналося мистецтво мислити — така послідовність виглядає дивною, однак є, можливо, лише цілком природною; відтак стала відчуватися головна перевага спілкування з Музами: воно робить людей більш товариськими, бо викликає у них,

завдяки творам, гідним їнього взаємного схвалення, бажання подобатись одне одному.

Дух має свої потреби, так само як і тіло. Потреби останнього є основою суспільства, потреби першого — його прикрасою. Якщо уряд і закони сприяють безпеці та добробуту зібрання людей, то науки, письменство та мистецтва, які є менш деспотичними і, можливо, більш могутніми, вкривають гірляндами з квітів залізні ланцюги, котрими скуті люди, гасять у них відчуття тієї первісної свободи, для якої вони, здається, народилися, змушують їх любити своє рабство й формують з них те, що називають цивілізованими народами. Потреба встановлює престולי; науки та мистецтва зміцнюють їх. Владо земна, люби таланти й захищай тих, хто їх культивує*. Цивілізовані народи, культивуйте їх: ви, щасливі раби, зобов'язані їм тим тонким і делікатним смаком, що ним ви так пишаєтеся, тією м'якістю характерів та витонченістю звичаїв, завдяки яким ваше спілкування є таким близьким і таким легким; одним словом, завдяки їм ви маєте видимість усіх чеснот, не посідаючи жодної з них.

Саме цим своєрідним політесом, ще більш приемним від того, що він діє не даючись взнаки, відрізнялися колись Афіни та Рим у дні, які так славлять за їхню велич і блиск; саме завдяки йому, безперечно, наша доба і наша нація переважатимуть усі часи й усіх народів. Тон філософа, але без педантичності, природні манери, проте без нав'язливості, однаково далекі від тевтонської неотесаності й італійської манірності: ось плоди смаку, здобутого ретельними студіями й удосконаленого світським спілкуванням.

Яким би милим було в нас життя, якби зовнішні манери завжди передавали сердечні схильності, якби благопристойність була добродієністю, якби наші максими служили нам правилами, якби

* Володарі завжди із задоволенням спостерігають, як серед їхніх підданих поширюється смак до приемних мистецтва та надлишків, якщо це не коштує їм грошей. Бо окрім того, що вони підтримують у такий спосіб дріб'язковість душі, наскільки притаманну рабству, вони добре знають, що всі потреби, які народ собі створює, стають одночасно ланцюгами, в які він себе заковує. Александр, намагаючись зберегти залежність іхтіофагів, змусив їх відмовитися від риболовства і споживати харчі, звичні для інших народів, тоді як дикунів Америки, котрі ходять голими й живуть з результатів свого полювання, ніколи не змогли приручити. І справді, яке ярмо можна покласти на людей, які нічого не потребують?

справжня філософія була невіддільна від титулу філософа! Але така кількість якостей надто рідко збираються разом, а доброчесність ніколи не буває оточеною настільки великою помпою. Багатство вбрання може свідчити про забезпечену людину, а його вишуканість — про людину смаку; здорова ж та міцна людина пізнається за іншими ознаками: силу та міцність тіла ми знайдемо скоріше під простим селянським одягом землероба, аніж під позолоченим костюмом вельможі. Точно так само вбрання чуже доброчесності, яка є силою та міцністю душі. Порядна людина є атлетом, якому подобається битися голим: він зневажає всі ці нікчемні прикраси, що перешкоджають йому скористатися своєю силою і були винайдені здебільшого лише для того, щоб приховати якийсь тілесний недолік.

6 До того, як мистецтво викшталтувало наші манери й навчило наші відчуття манірно висловлюватись, наші звичаї були селянськими, але природними, і відмінність поведінки з першого погляду видавала відмінність характерів. Людська природа, насправді, не була кращою, але люди перебували в безпеці завдяки взаємній легкодоступності — ця перевага, ціни якої ми більше не відчуваємо, цілком позбавляла їх від пороків.

7 Сьогодні, коли найвишуканіші намагання та найтонший смак перетворили мистецтво подобатися на принцип, у наших звичаях панує жалюгідна й оманлива одноманітність, а розум кожного здається відлитим у одній і тій самій формі; політес невпинно вимагає, благопристойність наказує, ми постійно дотримуємося встановлених порядків і не прислухаємося до власних схильностей. Ми більше не наважуємося здаватися тим, ким є, і під цим усім незмінним примусом люди, які складають стадо, що зветься суспільством, будучи поставленими в ті самі умови, роблять ті самі речі, якщо могутніші мотиви не відвертають їх від такого, отже, більше ніхто ніколи не знає, з ким має справу: щоб пізнати свого друга потрібно чекати великої нагоди, тобто чекати до моменту, коли вже не залишиться часу, оскільки знати свого друга важливо саме для такої великої нагоди.

8 Які тільки пороки не супроводжують цю непевність! Більше немає ні щирої дружби, ні справжньої поваги, ні обґрунтованої довіри. Підозри, приховування, побоювання, відстороненість і стриманість у стосунках, ненависть і зрада постійно прихо-

вуються під цим одноманітним та підступним покривалом політесу, під цією міською витонченістю, яку ми так хвалимо та якій завдячуємо просвіченості нашого часу. Ми вже не згадуємо намарно в клятвах ім'я володаря всесвіту, але ображаємо його блюзнірством і наші чутливі вуха не відчують цього. Ми більше не хвалимо свою власну заслугу, а применшуємо заслугу іншого. Ми не ображаємо прямо і грубо свого ворога, а зводимо на його адресу наклепи. Національна ворожнеча згасає, але разом із любов'ю до вітчизни. Зневажене невігластво ми замінюємо небезпечним піронізмом¹. У нас заборонені надуживання і зневажені пороки, але деякі з них винагороджуються як добродієність, відтак потрібно або мати їх, або робити вигляд, що маєш. Нехай будь-хто хвалить поміркованість мудреців нашого часу, але, як на мене, в їхньому випадку йдеться скоріше про витончену нестриманість, наскільки негідну мого схвалення, як і їхня штучна простота*.

Такою є чистота, що її здобули наші звичаї, так ми стали порядними людьми. Письменство, науки та мистецтва можуть вимагати і своєї частки у цьому настільки рятівному досягненні. Я додам тут ще одне міркування: а якби мешканець якоїсь далекої країни намагався скласти собі уявлення про європейські звичаї на основі розвитку в нас наук, досконалості наших мистецтв, благопристойності наших вистав, політесу наших манер, приязності наших промов, наших постійних демонстрацій доброзичливості й тієї метушливої поквапливості, з якою люди всякого віку і всякого стану, здається, від сходу ранкової зорі до заходу сонця намагаються зробити один одному послугу? Цей чужоземець, сказав би я, побачить у наших звичаях супротивне тому, чим вони є.

Там, де немає якогось наслідку, нічого шукати й причини: але тут є цілком безперечний наслідок — реальне псування, і наші душі псуються тією мірою, якою наші науки і наші мистецтва прямують до досконалості. Чи можна сказати, що це нещастя, властиве саме нашій добі? Ні, панове — нещастя, причиною яких є наша марна допитливість, старі як світ. Щоденні припливи і відпливи

* «Я люблю, каже Монтень, сперечатися й дискутувати, але тільки в малому гурті і для себе самого. Але служити за видовисько можним і козиряти своїм умом та язикатістю видається мені ремеслом, негідним порядної людини». Це ремесло всіх наших блискучих розумів, за винятком одного².